

Літературний критик Віллі Бейтц свою статтю про роман Михайла Стельмаха “Правда і кривда” назвав “Оптимістично і розумно”. “Життя, - пише він, – висвітлено в книзі Стельмаха з позицій людини, що йде в авангарді боротьби за прогрес” [Преса НДР, 1967, №9]. У привітанні Спілки письменників України у зв’язку з п’ятдесятиліттям від дня народження М.Стельмаха про цей твір було сказано так: “Ваш новий роман “Правда і кривда” ... сприймається як глибока думка сучасника про радянську дійсність, про шляхи героїчної боротьби партії і народу за добробут, щастя і радість на визволеній в боях, оновленій радянській землі” [Літ. Україна 1962, 22 квітня].

1. *Власенко В., Кравчук П.* Мирослав Ірчан. Життя і творчість. - К.: Рад. письменник, 1960. 2. *Загороднюк В.С.* Психологізм творчості Михайла Стельмаха: Монографія. - К.: Акцент, 2002. - 192 с. 3. *Килимник О.В.* Світ правди і краси: Проза Михайла Стельмаха. - К.: Рад. письменник, 1983. - 219 с. *Літ. Україна.* 1962, 22 квітня. 4. *Мирослав Ірчан.* Родина щіткарів (Гази). - К.: Худ. літ., 1959. 5. *Новиченко Л.* Мирослав Ірчан. Літературний портрет. - К.: Худ. літ., 1958. 6. *Петров В.* Діячі української культури – жертви більшовицького терору. - К.: Воскресіння, 1992. – 80 с. 7. *Преса НДР* про творчість М.Стельмаха. - Всесвіт, 1967. - №9. 8. *Про Михайла Стельмаха.* - К.: Рад. письменник, 1972. 9. *Стельмах М.П.* Твори в 7 т. - Т. 4. - К.: Дніпро, 1983. - 712 с. 10. *Храпченко М.Б.* Художественное творчество, действительность, человек. – М.: Сов. писатель, 1976. – 328 с. 11. *Штонь Г.М.* Романи Михайла Стельмаха. - К.: Наук. думка, 1985. - 270 с.

*О.Л. Степанченко, зав. експозиційним відділом
Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара»*

ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЗІ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті досліджується своєрідність вираження образу автора в прозовій спадщині М.Вінграновського.

Ключові слова: *автор, авторська свідомість, авторська інтенція, образ автора, наратор, персонаж.*

В статье исследуется своеобразие выражения образа автора в прозовом наследии Н.Винграновского.

Ключевые слова: автор, авторское сознание, авторская интенция, образ автора, рассказчик, персонаж.

The article investigates the originality of expression image of the author in prose M. Vinhranovskoho heritage.

Key words: author, author's mind, the author's intention, the image of the author, narrator, character.

Аналіз сутності свідомості, проблема автора і пов'язане з нею питання про авторську свідомість та форми її вираження є однією з центральних проблем сучасного літературознавства. Засобами вираження авторської позиції зумовлена естетична своєрідність художнього твору, його структурний принцип, завдяки якому всі елементи у творі взаємопов'язані та створюють єдине ціле. Без виділення ідейно-художньої категорії авторської свідомості аналіз мистецького доробку письменника був би неповним, як у всій сукупності, так і в окремих творах.

На сьогодні в розгляді проблеми автора і пов'язаних з нею питань про авторську позицію у галузі літературознавства виявляється широкий спектр думок, існує декілька значень поняття «автор». Це, по-перше, сам письменник, реальна особа, творець твору. По-друге, це абстрактний автор, творча інстанція, чий задум – свідомий або несвідомий – здійснюється в цілому творі. По-третє, це образ автора, локалізований у художній тканині твору як суб'єкт оповіді. Вчені використовують різні позначення поняття «автор»: «автор-творець» (М. Бахтін), «образ автора» (В. Виноградов, А. Загнітко, Н. Бонещка, М. Брандес), «автор-оповідач» (І. Роднянська), «голос автора» (В. Кожинів) та інші.

Літературознавство початку ХХ ст. проблему автора розглядає у двох основних аспектах – образу автора і позиції автора. Так, В. Виноградов авторську позицію розуміє як реалізацію авторської ідеї в тексті засобами мови, що у результаті створює «образ автора», який сприяє сприйняттю твору в цілому [Виноградов 1980, 360].

Після основоположних робіт М. Бахтіна і В. Виноградова проблема автора стає філософською, мовностилістичною та естетичною проблемою поетики в цілому.

За філософськими дослідженнями, поняття автор – це свідомість, представлена в художньому тексті. Авторська свідомість розповсюджується і на сферу свідомості оповідача, який виступає в творі деколи відкрито, має свій самостійний голос, здавалося б, незалежний ні від чієї іншої сфери свідомості.

Новий етап розробки теорії автора пов'язаний із науковою діяльністю Б. Кормана, який спирається на філософсько-естетичні ідеї М. Бахтіна, при цьому він наводить декілька значень поняття «автор»: «погляд на дійсність, вираженням якого є весь твір»; автор-оповідач в епічних творах; особлива форма вираження авторського «я» у ліриці [Корман 1972, 110]. Усі ці «різні, але споріднені» значення є художніми образами і принципово відрізняються від біографічного автора. Відповідно, не можна говорити як про повний збіг образу автора і біографічного автора, так і про збіг реальної і художньої біографії.

К. Фролова акцентує увагу на тому, що автор реалізується у всьому – в архітектоніці твору, в характері авторських ремарок, у деталях зовнішності персонажа, в навколишньому оточенні, в пейзажі, в ліричних відступах тощо. Образ автора може виступати в різних формах, і «вже сам вибір форми, вибір типу художньої мови несе в собі велику інформацію, виражає позицію автора» [Фролова 1975, 174].

М. Фуко трактує поняття «автор» як певний функціональний принцип, позначаючи чотири характерні риси авторської функції: 1) функція автора, що співвідноситься з визначальним і артикулюючим дискурсивним аспектом; 2) функція автора неоднаково впливає на дискурси всіх часів і всіх типів цивілізацій; 3) функція автора не визначається спонтанним взаємовідношенням дискурсу і його творця, а зокрема серією специфічних і складних операцій; 4) функція автора не є простим і чистим посиленням на реальну особу, оскільки вона може одночасно породжувати декілька «я», декількох суб'єктів і позицій, які можуть зайняти різні групи людей» [Фуко 1996, 455]. Позиція автора, на думку М. Фуко, не є джерелом значень, які вибудовують твір, образ автора є певною функціональною засадою.

Сучасна філологічна наука має в своєму розпорядженні також різноманітну термінологію для позначення поняття «автор». У вітчизняному літературознавстві образ автора трактується як художній двійник реальної особистості письменника, змодельоване ним уявлення про себе і відтворене у свідомості читача.

При написанні цієї статті було враховано наявність усіх вищевикладених думок. За вихідну ідею взято твердження про те, що автор у художньому творі є ціннісною позицією, яка визначається впродовж усього твору на всіх рівнях його ідейної, тематичної, мовної та композиційної структури, та яка організує зміст і форму художнього цілого. Авторська свідомість завжди підпорядковує собі всю структуру твору. Ставлення митця до художньої дійсності передається реципієнтові двома шляхами: суб'єктно та позасуб'єктно. Суб'єктивними формами втілення авторської свідомості є безособовий опові-

дач, розповідач, ліричний герой, герой-оповідач та взаємодія мовленнєвих структур, які розкривають позатекстове авторське начало. До позасуб'єктних форм авторської присутності належать інтертекстуальні елементи, фабула, сюжет, композиція, часові та просторові координати художнього світу, система мотивів, пейзаж тощо.

На нашу думку, образ автора і позиція автора, істотно розрізняючись, постають двома рівновеликими для літературного твору явищами. Відмінність полягає в тому, що образ автора – це «вторинний», створений в творі абстрактний образ автора, а авторська позиція є втіленою через композицію, сюжет, систему образів тощо світогляд реального творця твору.

Отже, розглянемо індивідуально-авторське світосприймання, світобачення та світовідчуття М. Вінграновського через систему його літературно-художніх образів, ідей, символики, духовних цінностей.

Микола Вінграновський, знайшовши оригінальну форму оповіді й оригінальні засоби проникнення у внутрішній світ героїв, виразно проводить свою авторську позицію, що виявляється у своєрідному вирішенні конфлікту, у виборі ідеї твору, проблематики, сюжетних колізій, образів, стилю, у ставленні до зображуваного світу. Митець шукає нового творчого бачення в кожній ситуації, виловлює з життя найбільш вражаючі факти.

Суттєвими ознаками композиції прози Вінграновського є ясність, чіткість, зрозумілість викладу художнього матеріалу. Такі особливості письма визначив його режисерський досвід. Монтажування кадрів, зорові ефекти, досконалий темпоритм – всі ці кінематографічні якості відчутні у прозі письменника. Дійсно, „коли вдивляєшся в картину, – як пише кінокритик О. Кондратенко, – нерідко бачиш ту манеру світовідтворення на екрані, яка властива і прозі М. Вінграновського, це передовсім вміння проникати в найпотаємніші душевні рухи людини, її світ кількома деталями, фразами, кількома словами змалювати цей світ, однією-двома яскравими, на перший погляд, другорядними рисами відтінити найголовніше, основне” [Кондратенко 1997, 234].

Композиційно твори М. Вінграновського базуються на принципах гармонії, контрасту, монтажу художньо яскравих картин та вдалому доборі емних образних засобів, виразних штрихів. Відкриваючи нові масштаби, підказані філософсько-концептуальним осмисленням складних зв'язків людини зі світом, прозово-поетична концепція особистості М. Вінграновського акумулює визначальні духовні і моральні орієнтири свого народу. Психологічно більш поглиблено досліджується внутрішній світ особи; письменник осмислює провідні морально-етичні цінності, ототожнює себе з героєм твору.

Для підтвердження зроблених зауваг звернемося до роману М. Вінграновського «Северин Наливайко» .

Поринаючи у світ цього роману, ми неначе потрапляємо на перегляд стереометричного кіно: ми знаходимося у самому епіцентрі подій, історія відбувається тут, перед нашими очима. Усе, що проходить перед нами, — це не «преданьє старины глубокой», дистанція між подіями і глядачем знищена. Історія тут йде з глибин, твориться спонтанно. Персонажі — не «манекени в історичних костюмах», не глашатаї певних суспільно-національних гасел. Вони, як сказав би Євген Маланюк, не є «забронзованими». Герої твору стають ніби нашими сучасниками і у той же час є яскравими представниками своєї доби. Мало того, вони її творять.

Свою передмову до роману Іван Дзюба назвав так: «Історичний міф Миколи Вінграновського». Міфотворчість автора роману критик бачить у максимальному самовиявленні явища, події, особистості, мовби розквіті їх самості. У творі відбувається саморозкриття минувшини, якому Вінграновський «...віддає свою нестримну і невичерпну життєрадісну уяву». І.Дзюба недаремно говорить про «Северина Наливайка» як про новий історичний роман в українській літературі («...на грані дитячої наївності і чаклунської метафоричності, а водночас, знов-таки, дуже поважного своїм образом історичної долі України»), бачить у ньому народження нового стилю і мови [Дзюба 2002, 115].

Справді, через перетоплення фактів у горнилі свого світовідчуття, через утворення сильносугестивних образів М.Вінграновський зумів довести історичну подію до максимального самовиявлення. Таким чином твориться історіософія, і не в мертвих, безекспресивних формулах, а живо, цікаво та особистісно.

У романі М.Вінграновського спостерігаємо переплетіння екзистенційних та національних модусів буття особистості (екзистенційне в людині обумовлюється національним, визначає її сутність). Почуття і пристрасті його героїв стають значними елементами їх внутрішнього світу. Найхарактернішою ознакою осмислення дійсності є здатність письменника всебічно і глибоко осягнути і відтворити багатоманітний світ людських почуттів та емоцій. Оскільки внутрішнє, потаємне людини розкривається у літературному творі передусім за допомогою аналітичного осмислення найрізноманітніших проявів її душевного стану, питання про своєрідність психологізму, проблеми людської екзистенції набувають особливої ваги.

Модуси буття як феномени людського існування постають в творчості М.Вінграновського як особливі предмети свідомості, як зміст людського переживання. Персонажі прози митця намагаються віднайти правильне вирішення питання, ту опору, відштовхуючись від якої, можна знайти орієнтири буття. Проникнення у внутрішній світ героя, споглядання зовнішнього світу

його очима – одна з найсуттєвіших рис прози автора. Саме психологічний аналіз (основа творчого методу письменника) сприяє виявленню глибинних і тонких сфер внутрішнього світу особистості, розкриттю екзистенціалів духовно-моральних цінностей.

На чому б не зупинявся погляд письменника, в епіцентрі його уваги – людина, її психіка. М.Вінграновський надає перевагу ірраціональним засобам пізнання світу та людини; йому близька думка, що основну рушійну роль в житті людини, у її світогляді відіграє не розум-рація, а сила почуттів та емоцій. Як зазначає Ж.-П.Сартр, існує така собі екзистенціальна структура світу, яка є магічною [Сартр 1993, 128] і яку складають емоції, що допомагають свідомості перенестися зі світу реального в магічний, переживаючи своє «існування-у-світі». М.Вінграновським художньо створюється розуміння буття окремої особистості, яке поєднується з буттям соціуму (нації).

Людина для М.Вінграновського – не просто об'єкт художнього дослідження, а суб'єкт етичного вибору – максималіст у моральній сфері.

Його герої – реальні, неідеалізовані, різні за вдачею, мрійливі – звичайні. Дії, вчинки, помисли своїх персонажів, їхні взаємини письменник оцінює з погляду носія морального досвіду народу, його високих етичних норм. Відчуваючи відповідальність перед читачем, прозаїк займає позицію чітку, активну, внутрішньо енергійну. Для прозаїка, перш за все, важлива правда душевних порухів, психічних переживань. І правда ця тим глибша, що беруться найнапруженіші, найдраматичніші моменти життя героя, коли його почуття проявляються особливо сильно, зокрема, і в зовнішніх реакціях.

Душі героїв відкриті для добра і краси, адже для М.Вінграновського, перефразовуючи І.Франка, «головна річ – людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах» [Франко 1955, 397]. В епізодах стосунків героїв повістей («Сіроманець», «Первінка», «Кінь на вечірній зорі» та ін.) на передній план виступають риси життєрадісності, щирості, добра, закоханості у світ природи. Такі екзистенціали М.Вінграновського суголосні іншим модулям буття «християнського» (Г.Марсель, К.Ясперс), пізніше «позитивного» (Н.Аббаньяно) екзистенціалізму, таким як надія, віра, радість, любов тощо.

Дослідження проблем моралі, етики, психології знаходяться в центрі зацікавлень письменника. Цей глибокий пласт філософської думки став тим підґрунтям, на якому виникло світосприйняття митця, його філософія. Письменник намагається відшукати шлях до відновлення гармонії в душі людини, пропонуючи концепцію чесності, відвертості з собою. Адже внутрішня свобода особистості є основою екзистенційної моралі – людина повинна покладатися на себе, знайти опору в собі, керуватись власним вибором і відповідати за цей вибір. Відвертість з собою постає як логічний наслідок ви-

знання людини вільною, як своєрідне протиставлення світовій дисгармонії.

На формування світогляду письменника впливає не тільки розвиток світових художньо-філософських течій, гостре відчуття болісних питань сучасності, а й соціально-політична та духовно-культурна ситуація країни. Україна завжди стояла в центрі його шукань і мрій. Пошуки гармонії між соціальним та національним – ще одне домінантне питання для митця.

Такими оптимістичними екзистенціалами сповнена, головним чином, уся проза митця; письменник абстрагується від трагічних категорій (секулярний напрям екзистенціалізму), відшукує позитивні модуси буття. Його твори сприймаються як передчуття любові і добра, передчуття ідеального щастя, без ілюзій якого неможливим стає і саме життя.

У творчій спадщині М.Вінграновського знаходимо провідні риси і традиції української філософської культури, адже кожна творчість, у тому числі і філософічна, розвивається на ґрунті національного і виявляє характерні риси останнього.

Однією з головних тенденцій творчого пошуку митця є спрямованість мислення на осягнення досконалої природи, як невід'ємної частини людини, усвідомлення себе природною часткою у структурі Всесвіту.

У цьому контексті помітне сплетіння ознак таких стильових течій модернізму як імпресіонізм, сюрреалізм та неоромантизм, що вирізняються у прозі митця. Автор, прагнучи створити нову художню дійсність, застосовує риси вказаних мистецьких течій. При цьому ірраціональне превалує над прагматичним, точним, імпульсивність та безпосередність сприймання переважає над аналітичною описовістю, поєднує об'єктивне з ідеальним. Так утворюється суб'єктивність, що культивує чуттєво-емоційну сферу людської психіки. Проза митця характеризується особливим синтезом різносторонніх стильових ознак та прийомів, які формують стиль творчості автора, виявляючи його оригінальність та неповторність.

Таким чином, ідея піднесення самодостатньої цінності людської душі, неповторності особистості, утвердження доброти, благородства, совісті, в основі якої – моральний досвід людства, його високі етичні норми, є однією з панівних ідей прози Миколи Вінграновського. Подібно до гуманістів епохи Відродження, письменник основну роль відводив звичайній людині.

Колом його творчих зацікавлень стали онтологічні проблеми, що виражають корінні аспекти буття людини та його основні цінності (проблеми смислу буття, життя і смерті, любові до всього живого, доброти та ін.). При цьому художнє світовідчуження часто набуває глибокого філософського змісту, суть якого визначається утвердженням духовних сил особистості, життєлюбства, оптимізму, краси.

1. *Бахтин М.М.* Автор и герой в эстетической деятельности // М.М. Бахтин. Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. – М.: Искусство, 1986. – С. 9-191.
2. *Бонецкая Н.К.* «Образ автора» как эстетическая категория // Контекст – 1985. – М.: Наука, 1986. – С. 241-269.
3. *Брандес М.П.* Стилистический анализ. – М.: Высшая школа, 1971. – 192 с.
4. *Виноградов В.В.* О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
5. *Вінграновський М.* Вибрані твори. / Передмова Талалая Л. – К.: Дніпро, 2004. – 832 с.
6. *Вінграновський М.* Северин Наливайко / М. Вінграновський. Вибр. тв.: У 3 т. – Т. 2: [повісті й оповідання]. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
7. *Гуменний М.Х.* Проблема авторської позиції в романах Олеса Гончара // Дивослово. – К.: Освіта, 1994. – №1. – С. 12-15.
8. *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Вид. дім КМ, 2002. – 115 с.
9. *Загнітко А.П.* Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Наук.-навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2007. – 313 с.
10. *Катаев В.Б.* К постановке проблемы образа автора // Филологические науки. - 1966. – №1. – С. 29-41.
11. *Кожин В.В.* Проблема автора и путь писателя (на материале двух повестей Ю. Трифонова) // Контекст-1977: Лит.-теорет.исслед.–М.:Наука, 1978.–С.23-47.
12. *Корман Б.О.* Изучение текста художественного произведения. – М.: Просвещение, 1972. – 110 с.
13. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
14. *Моренець В.* Свобода поезії і поезія свободи (До 60-ліття М. Вінграновського) // Дивослово. – 1996. – №11. – С. 13.
15. *Проскурина Ю.М.* Образ автора и его стилеобразующая функция (на материале раннего творчества Ф.М. Достоевского) // Проблемы стиля и жанра в русской литературе XIX – начала XX века. – Свердловск: СГПИ, 1989. – С. 67-78.
16. *Роднянская И.Б.* Автора образ // Литературный энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – С. 13-14.
17. *Рымарь Н.Т., Скобелев В.П.* Теория автора и проблема художественной деятельности. – Воронеж: Логос-Траст, 1994. – 263 с.
18. *Салига Т.* Микола Вінграновський: Літ.-крит. нарис. – К.: Рад. письменник, 1989. – 278 с.
19. *Сартр Ж.-П.* Моя перемога є чисто вербальною / Ж.-П.Сартр // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. [Під заг. ред. М.Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2002. – С. 327-345.
20. Теорія літератури: Підручн. / За наук. ред. О. Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
21. *Ткаченко А.* Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручн. [для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл.]. – 2-е вид. / А.О. Ткаченко. – К.: Київ. ун-т, 2003. – 448 с.
22. *Франко І.* Твори: [в 20 т.]. – Т. 16. – К.: Рад. школа, 1955. – 397 с.
23. *Фролова К.П.* Аналіз художнього твору. – К.: Рад. школа, 1975. – 174 с.
24. *Фуко М.* Що таке автор? // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 448-455.